

**ODSJEK ZA FILOZOFIJU / DEPARTMENT OF PHILOSOPHY
FILOZOFSKI FAKULTET / FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU / UNIVERSITY OF ZAGREB**

**Četvrti okrugli stol Odsjeka za filozofiju,
Petak-subota, 2.-3. studenog 2018/Vijećnica/**

**The Fourth Round Table of the Department of Philosophy,
Friday-Saturday, November 2-3, 2018/Faculty Council Room/**

Filozofski fakultet, ul. Ivana Lučića 3, Zagreb

**“Krizna i kritika racionalnosti — nasljeđe '68”/
“The Crisis and Critique of Rationality — The Legacy of 1968”**

[OPIS]

Tematika ovogodišnjeg Okruglog stola nastavnika i studenata Odsjeka za filozofiju te gostiju s drugih odsjekâ Fakulteta, Sveučilišta u Zagrebu i inozemstva, koncipirana je kao radna teorijska platforma oko pojmova krize i kritike racionalnosti koja omogućuje tematizaciju različitih teorijskih i praktičkih vidova fenomena “Šezdesetosme” u različitim područjima socijalne, političke i kulturne stvarnosti i njihovih diskurzivnih reprezentacija u politici, ideologiji, filozofiji, znanostima, umjetnostima i pop-kulturi. Kako navedena područja ne pripadaju samo internim filozofskim elaboracijama koncepata racionalnosti i kritike, ona zahtijevaju suradnju filozofije s drugim humanističkim disciplinama i socijalnim znanostima.

Oslanjajući se na tradiciju kritičkog mišljenja Odsjeka za filozofiju i suradnje s različitim socijalno- i kulturno-teorijskim disciplinama kao i metodološkim kulturama koje se njeguju na našem Fakultetu, na sudjelovanje u skupu pozvani su, kao i prethodnih godina, kolegice i kolege s Fakulteta te drugih akademskih institucija iz zemlje i inozemstva. Organizaciju skupa te izdavanje novog, četvrtog u nizu zbornikâ u ediciji Radovi Odsjeka za filozofiju omogućuje Odsjek za filozofiju iz osobnih sredstava.

[DESCRIPTION]

The theme of this year's round table of the Department of Philosophy—uniting professors, students and invited guests from the Faculty's other departments as well as other institutions in Croatia and abroad—is prompted by the significant anniversary of 1968. It is conceived as a working theoretical platform to discuss notions of rationality, crisis, and critique and to thematize different theoretical and practical aspects of 1968

as phenomenon in different areas of social, political and cultural realities as well as their discursive representations in politics, ideology, philosophy, sciences, arts and pop-culture. Since these areas don't belong exclusively to philosophy's internal elaborations of the notions of rationality and critique, they necessarily require collaboration of philosophy with other disciplines in humanistics and social sciences.

The themes of the Fourth Round Table build on the Department of Philosophy's rich tradition of critical thinking and aim to further open up the space for dialogue and discussion not only between different philosophical, but also other theoretical perspectives and positions.

The Fourth Round Table of the Department of Philosophy will be held on November 2-3, 2018 and will, as previously, result in a new volume of the Conference Proceedings of the Department of Philosophy.

ORGANIZACIJSKI ODBOR/ORGANISATION BOARD

Dr. sc. Borislav Mikulić, red. prof./Katedra za teoriju spoznaje

Dr. sc. Mislav Žitko, asistent/Katedra za teoriju spoznaje

Dr. sc. Raul Raunić, doc./Katedra za filozofiju politike

Dr. sc. Ankica Čakardić, doc./Katedra za socijalnu filozofiju

Dr. sc. Luka Bogdanić, doc./Katedra za filozofsku antropologiju

PROGRAM/TIMETABLE

[Petak 2. 11. 2018., Vijećnica FF-a]

15.00 Predstavljanje zbornika radova Trećeg okruglog stola Odsjeka za filozofiju: "Filozofije revolucija i ideje novih svjetova" (edicija Radovi Odsjeka za filozofiju, knjiga #3)

I. DOGAĐAJ '68 — ASPEKTI HISTORIZACIJE

15.30 Biljana Kašić (FFZD) — Feministički izvidi i '68: o pobuni, ženskom oslobođenju i aporijama oko slobode

16.00 Petra Kurtović (FFZG) — Feminizam nakon 1968: razdvajanje pokreta i kritika liberalnog feminizma

16.30 Branimir Janković (FFZG) — '68. zamijenjena '71. i krizom historije

17.00 Lorena Drakula (FFZG) — Konzervativizam jugoslavenskog real socijalizma i preraspodjela političkih uloga nakon 1968.

**17.30 Diskusija/
[pauza]**

II. FILOZOFIJE '68.

18.00 Lino Veljak (FFZG) — Praxis i kritika instrumentalne racionalnosti

18.30 Ante Andabak (FFZG) — Realnost koja ne može bez iluzije

19.00 Luka Bogdanić (FFZG) — Subverzivno nasljeđe 1968. i utopijska dimenzija antropologije

19.30 Diskusija/

[Subota, 3. 11. 2018., Vijećnica]

III. PERFORMATIVNI OBRATI

10.00 Srđan Damjanović (Novi Sad, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe) — Maj '68. u svjetlu Lacanove dijalektike perverzno: drama ponavljanja ili događaj redefinisanja?

10.30 Nebojša Jovanović (Sarajevo, Akademija scenskih umjetnosti) — Od filmskog realizma do fantazmagorijskih svjetova (Žika Pavlović, studija slučaja)

11.00 Goran Pavlić (Zagreb, Akademija dramskih umjetnosti) — Od praktičkog do obrazovnog obrata: o proturječjima emancipatorske metodologije u izvedbenim studijima.

**11.30 Diskusija/
[pauza]**

IV. TEORIJSKI ZAOKRETI

12.00 Hana Samaržija (FFZG) — Prema uistinu socijalnoj epistemologiji: okret prema društvenosti nakon 1968.

12.30 Mislav Žitko (FFZG) — Nakon *praxisa*: od represije do liberalizacije u polju filozofske produkcije

13.00 Borislav Mikulić (FFZG) — Spor oko 'humanog' i obrati 'antihumanizma'

13.30 Diskusija

14.00 Završna diskusija

SAŽECI/ABSTRACTS

Biljana Kašić
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zadru, Odjel za sociologiju]

Feministički izvidi i '68: o pobuni, ženskom oslobođenju i aporijama oko slobode

Sažetak

Kako je u ozračju '68. bila moguća artikulacija ženskog subjekta (de Certeau, Butler, de Beauvoir) i kako objasniti sociohistorijske okolnosti koje su do nje dovele, mjesto je ulaza u promišljanje razloga i označitelja ženske pobune, otpora, ideje ženskog oslobođenja. Na predlošku feminističkih programatskih tekstova i teorijskih analiza protagonistkinjâ tog vremena (Mitchell, Millett, Firestone, Greer, Morgan, Slapšak i dr.) pokušat će se rekonstruirati sadržaj, motivi i dosezi ženskih činova pobune i pokret(an)ja, često nerazvidni u poopćivoj mitologizaciji fenomena '68.

Dok se na prvoj razini iščitavaju pitanja slobode seksualnosti, deobjektivizacije ženskog tijela i tjelesnosti kao sastavnice libidinalne ekonomije u kontekstu razobličavanja dotadašnjih socijalnih tabua i patrijarhalnih ideologema, i same zapletene javnom spektakularizacijom, u podtekstu se razabire nekoliko krugova teorijskih rasprava koje su predmet analize. U fokusu su prijepori oko radikalnog i socijalističkog feminizma i njihove argumentacijske razdjelnice u pozicioniranju spram potčinjenosti te posljedično odnosi kapitalizam-socijalizam, socijalistički feminizam-marksizam; problem muške dominacije, autoriteta i struktura moći; koncept ljudskih prava i žensko oslobođenje na kulturnom, političkom, ekonomskom i osobnom polju te autonomnost subpolitičkog prostora djelovanja.

Revolucioniranje feminizma predmnijevalo je 'materijalizaciju osobnog' (Mitchell) (iskustva seksizma, nasilja, rasizma, kolonijalizma) uprizorenu u različitim oblicima feminističkih samoosvješćujućih i solidarnih praksi kao i pozicioniranje spram šire revolucionarnog narativa i njegovih graničnosti.

Feminist Inquests and '68: On Rebellion, Emancipation of Women, and Aporias Concerning Freedom

Abstract

The question of how the articulation of a female subject (de Certeau, Butler, de Beauvoir) was possible in the atmosphere of 1968, and how one should explain the socio-historical circumstances that led to its emergence, is the entry point into the reflection of the reason for and the signifier of female rebellion, resistance, and the idea of female emancipation. Using pivotal feminist texts and theoretical analysis of the protagonists of that time as template (Mitchell, Millett, Firestone, Greer, Morgan, Slapšak and others), we shall attempt to reconstruct the content, motives, and scope of female acts of rebellion and movement, which often remain concealed in the pervasive mythologization of the phenomenon of '68.

While on the surface one can observe the questions of free sexuality, de-objectification of the female body, and corporeality as a part of libidinal economy in the context of unmasking earlier social taboos and patriarchal ideologemes, these questions themselves often being submerged in public spectacularization, in the subtext one can

detect several layers of theoretical discussion, which are the object of this analysis. The focus will be on the disputes concerning radical and socialist feminism and their differences in argumentation with regard to subordination, and thus, to the relationship between capitalism and socialism, socialist feminism and Marxism; also, to the problem of male domination, authority and structures of power, to the concept of human rights and women's emancipation in cultural, political, economic and personal field, and the autonomy of the sub-political space of action.

The 'materialization of the personal' (Mitchell) has been paramount for the revolutionizing of feminism (experiences of sexism, violence, racism, colonialism) exhibited in various forms of feminist practices of self-awareness and solidarity, and for its positioning with regard to wider revolutionary narrative and the limits thereof.

Petra Kurtović

[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Feminizam nakon '68: razdvajanje pokreta i kritika liberalnog feminizma

Sažetak

Kada danas govorimo o feminizmu, najčešće govorimo o klasičnoj liberalnoj podjeli feminističkog pokreta na tri vala. No, feministički pokret ne možemo promatrati bez previranja '68., odnosno bez intelektualnih debata o marksizmu i alternativama kapitalizmu. Iskustvo iz '68. pokazalo je da se opresija žena u društvu ne može ukinuti jednim masovnim pokretom te se zbog toga javlja kritički pogled kako na mogućnost emancipacije žena kroz formalnost, odnosno zakone, tako i na mogućnost emancipacije kroz klasnu borbu. Imajući to u vidu, za razliku od klasičnog pogleda, ovo će izlaganje, ponajviše preko Fraser, Vogel i Bhattachary dati alternativnu perspektivu na feministički pokret te će problematizirati razdvajanje pokreta 70-ih godina na liberalni, socijalni (marksistički) i radikalni, s naglaskom na prva dva. Kada govorimo o 70-ima, govorimo o drugovalnom feminizmu koji se bez sumnje može promatrati u širem društvenom kontekstu i koji prije svega moramo sagledavati kritički. To je razdoblje kada je liberalni feminizam uzeo maha, kako na prostoru bivše Jugoslavije tako i u svijetu, te se taj vid feminizma i danas širi zauzimajući dominantnu poziciju. U vrijeme drugovalnog feminizma naglasak se premiješta sa socijalnog i ekonomskog položaja žena te se pokret depolitizira, a kada govorimo općenito o njegovoj kritici moramo prije svega imati na umu njegovo razdvajanje roda i klase, što je omogućilo instrumentalizaciju feminističkih ideja kako bi se legitimirale politike koje su u biti posve suprotne feminističkim vrijednostima, odnosno kako bi se regresivnim tendencijama uklopile u kapitalistički režim.

Feminism after 68': Dissolution of the Movement and the Critique of Liberal Feminism

Abstract

When we speak of feminism today, we most often talk about the classic liberal division of the feminist movement into three waves. But the feminist movement cannot be observed without taking into account the turmoil of '68, or without the intellectual debates concerning Marxism and alternatives to capitalism. The experience of '68 has shown that oppression of women in society cannot be abolished by a single mass

movement and for that reason both the critical views on the possibility of emancipating women through formal interventions, i.e. laws, and on the possibility of emancipation through class struggle emerged. Bearing this in mind, unlike the traditional perspective, this presentation, relying most notably on Fraser, Vogel and Bhattachary, will give an alternative perspective on the feminist movement and will address the 1970s separation of the movements into liberal, social (Marxist) and radical, with an emphasis on the first two. When one talks about the 1970s, one cannot overlook the second wave of feminism, which should be observed in a wider social context and, first and foremost, with a critical stance. In that period, liberal feminism proliferated both on the territory of the former Yugoslavia and in the West and this form of feminism is still spreading today, occupying a position of dominance. Within the framework of second-wave feminism, the emphasis moves away from the inquiry into the social and economic position of women and the movement becomes depoliticized. To criticize it, we must first of all keep in mind its separation of gender and class, which enabled the instrumentalization of feminist ideas in order to legitimize policies that are essentially opposed to feminist values, or in order to incorporate those ideas into capitalist regimes by regressive tendencies.

Branimir Janković
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest]

'68. zamijenjena '71. i krizom historije

Sažetak

Za razliku od sudjelovanja u kasnijem rekonstruiranju događanja iz 1968. godine i elaboriranju povijesnih konteksta koji su je odredili te oblikovanju najnovijih historiografskih tumačenja studentske pobune, hrvatski povjesničari u samim zbivanjima nisu sudjelovali. Ključno mjesto konfrontiranja povjesničara nije bilo klasno nego nacionalno i odvijalo se nedugo nakon 1968. godine, naime tijekom hrvatskog proljeća 1970-1971. godine. Osim javnih polemiziranja jesu li ispunili svoju nacionalnu ulogu, dio povjesničara smatrao je nasuprot tome da hrvatska, odnosno jugoslavenska historiografija nije ostvarila svoju društvenu ulogu i da je zaista u krizi. Dio hrvatskih i srpskih povjesničara pokušavao ju je 1970-ih i 1980-ih godina premostiti uvođenjem socijalne historije i reformirane marksističke historije na osnovu zapadnog marksizma. Držali su naime da bi time mogli ojačati društvenu ulogu historije i boriti se za racionalizaciju poimanja povijesti koja bi spriječila njezine ne samo dogmatsko marksističke nego i sve izraženije nacionalističke upotrebe.

'68 Replaced by '71 and the Crisis of History

Abstract

Croatian historians have not themselves participated in the movement '68 in contrast to their participation in the later reconstruction of the events of 1968, the elaboration of the relevant historical contexts, and the shaping of the student protests' recent interpretations. For them, the central locus of confrontation was not class but nation, and it took shape during the Croatian Spring in 1971, shortly after the 1968 student protests. As opposed to public debates about whether the historians had fulfilled their national role, some historians maintained that Croatian, i.e. Yugoslav historiography had

not fulfilled its social role, and that it is indeed in crisis. Therefore, certain Croatian and Serbian historians in the 1970s and 1980s tried to overcome the crisis by introducing social history and reformed Marxist history based on Western Marxism. They assumed it could strengthen the social role of the discipline of history and add to the fight for a rational understanding of history, which would preclude not only its dogmatic Marxist but also increasingly nationalist uses.

Lorena Drakula
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Konzervativizam jugoslavenskog realsocijalizma: preraspodjela političkih uloga nakon 1968.

Sažetak

Cilj izlaganja je pokazati kako se jugoslavenski realsocijalizam kroz studentske demonstracije 1968. po prvi puta pod naletima kritike s ljevice izmješta s revolucionarne na konzervativnu poziciju. Pri tome se konzervativizam uzima kao način mišljenja i djelovanja kojem je u cilju održanje postojećeg političkog, ekonomskog i socijalnog poretka, što u slučaju istočne Europe, pa time i Jugoslavije, uključuje korištenje represivnih i ideoloških aparata države. Analizom diskrepancije između javne podrške studentima od strane čelnika države Josipa Broza Tita (što je specifičnost u odnosu na ostale šezdesetosmaške pokrete) i realnih socijalnih i političkih promjena, koje su (ili su trebale) uslijediti, Titov se govor prokazuje prvenstveno kao metoda kojom se nastojala stabilizirati aktualna vlast. Demonstracije studenata mogu se tako uzeti kao agens koji je uzrokovao pomak ulijevo među reprezentiranim političkim stavovima u javnom diskursu, što pretpostavlja i preraspodijelu uloga karakterističnih za konzervativnu/revolucionarnu poziciju. Među "generacijom '68." izrazito je živa i ideja da je ključan element progresa konstantna kritika društvenog uređenja, dok generacije prije toga (koje su u pravilu proživjele Drugi svjetski rat) revoluciju doživljavaju kao dovršenu, a poredak kao nepromjenjivo uspostavljen. Tako revolucionarne stavove nakon 1968. preuzimaju radikalnije lijeve pozicije poput maoizma i trockizma za koje se pokazuje da su itetako prisutni tijekom studentskih demonstracija, a zbog izostanka podrške radništva nositeljima revolucionarnog pokreta postaju studenti i studentice.

The Conservatism of Yugoslav Real Socialism: Redistribution of Political Roles after 1968

Abstract

The aim of the presentation is to show how Yugoslav real socialism, as an effect of the 1968 student movement, shifted for the first time under waves of criticism from the left from a revolutionary to a conservative position. Conservatism is understood here as a way of thinking and acting with the aim to maintain the existing political, economic and social order, which, in the case of Eastern Europe, and thus of Yugoslavia, included the use of repressive and ideological apparatus of the state. By analyzing the discrepancy between public support for the students by the state leader, Josip Broz Tito (which is a peculiarity of the Yugoslav context as opposed to other '68 movements), and the real social and political changes that have (or should have) followed, Tito's discourse is

revealed to be the method by which a stabilization of the current government was sought. Student demonstrations can thus be understood as an agent that led to a leftward shift in political views represented in the public discourse, which also presupposes the redistribution of the roles characteristic of the conservative/revolutionary position. The idea of constant criticism of social planning was a vital element among the "generation of 68", while earlier generations (which in most cases experienced WWII) perceived the socialist revolution as completed and the socialist order as immutable. Revolutionary attitudes after 1968 thus assume a more radical left-wing position, such as Maoism and Trotskyism, the presence of which becomes a noticeable factor in student riots and demonstrations. At the same time, students, faced with the lack of support of the traditional working class, become the bearers of the revolutionary movement.

Lino Veljak

[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Praxis i kritika instrumentalne racionalnosti

Sažetak

Na temelju inzistiranja na razlikovanju razuma (Verstand) od uma (Vernunft) oblikuje se u okviru kruga oko *Praxisa* kritika instrumentalne racionalnosti. Kritika instrumentalnog uma (instrumental reason) razvijena je u Frankfurtskoj školi, izvorno kod Horkheimera, potom u sistematskom obliku kod Habermasa, koji razlikuje kognitivno-instrumentalni um, svojstven znanosti, kojim se promatraju zbivanja, predviđaju i kontroliraju ishodi te intervenira u zbivanja na osnovi postavljenih hipoteza od moralno-praktičkog i estetskog uma. Kritika o kojoj je ovdje riječ načelno je usmjerena protiv metafizike, posebno u njezinim pozitivističko-scijentističkim derivatima, ali se autori iz kruga oko *Praxisa* diferenciraju i u odnosu na Frankfurtsku školu, s jedne strane s obzirom na neadekvatno korištenje pojma uma umjesto pojma racionalnosti, a s druge strane, s obzirom na njihovu interpretaciju Marxa, posebno u pogledu značenja i uloge rada u Marxovoj koncepciji.

Praxis and the Critique of Instrumental Reason

Abstract

The Praxis circle forged a critique of instrumental rationality by insisting on the difference between understanding (Verstand) and reason (Vernunft). The critique of instrumental reason was developed by the Frankfurt School, originally by Horkheimer and later systematically by Habermas who differentiates between the moral-practical and aesthetic reason, and the cognitive-instrumental reason typical of science and used to observe events, predict and control outcomes, and to intervene in the world on the basis of hypotheses. The critique that concerns us here principally targets metaphysics, especially its positivist-scientistic derivatives, but the Praxis circle authors differ from the Frankfurt school with regard, on the one hand, the inadequate use of the term reason instead of the term rationality, and, on the other hand, with regard to their interpretation of Marx, especially on the topic of the meaning and role of labor in his conception.

Ante Andabak
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Realnost koja ne može bez nemogućeg

Sažetak

Soyez réalistes, demandez l'impossible jedan je od emblematskih slogana *Šezdesteosme*, a uvriježeno se tumači kao sumarni prikaz stanja u kojem se kao nemoguće označuje i odbacuje svaka socio-ekonomska alternativa postojećem. Tako shvaćen, slogan sadrži jak deskriptivni moment, ali ovaj rad će pokušati pokazati i eksplanatornu snagu koju može sadržavati.

Ključne lekcije prve generacije Frankfurtske škole, kritika instrumentalnog uma i ustrajavanje na konstitutivnom statusu nade u kritičkom mišljenju pomoći će nam pri konceptualizaciji *realnog* u kojem je traženje i nadanje nemogućem itekako opravdana pa i praktička, a nikako puko sanjarska i nedjelotvorna pozicija. Kako je to aforistički sročio Adorno: "U konačnici, nada koja izmiče zbilji negirajući je, jedini je oblik u kojem se istina može pojaviti" (*Minima Moralia*, § 61). Nadalje ćemo na primjeru Spinoze pokazati nužnost inzistiranja na *moogućnosti* upravo u njenom negativnom, naizgled obeshrabrujućem obliku, a stara Hegelova zamjerka kako mu nedostaje ontološke negativnosti omogućit će nam da razumijemo krucijalnu važnost granice Spinozine filozofije, koja se jasno ocrtava u teorijskom stavu što ga je zauzeo spram uključivanja žena u politički život. Derridaova pisanja o znanju i vjeri, *mesijanstvu bez mesijanstva* i *demokraciji koja će doći*, zaokružiti će naša razmatranja u tom smjeru.

Namjera je objasniti zašto su filozofska razmatranja, kojima se u radu obraćamo, daleko od puko tankočutnih promišljanja koja nisu od koristi, ili još gore, koja su zbog svoje kompliciranosti otežavajuća za prikladnu teoretizaciju progresivnih politika. Upravo suprotno, baš zbog kompleksnosti tih ideja one su od nasušne potrebe za preciznijim procjenjivanjem trenutnih emancipatorskih nastojanja, kao što je pokret *MeToo*.

Reality that Cannot Do Away with the Impossible

Abstract

Soyez réalistes, demandez l'impossible is one of 1968's emblematic slogans, commonly considered a pithy expression of the situation in which every alternative to the existing socio-economic structure is deemed impossible and discarded as such. Understood in that manner, the slogan contains a strongly descriptive character, but this paper will try to show its explanatory potential.

Critique of instrumental reason and the insistence on the constitutive role of hope in critical thinking, key lessons by the Frankfurt school's first generation, will help us conceptualise the *real* in which the demand and hope for the impossible are not only justified, but even practical, instead of being characteristic of a starry-eyed and inefficient position. As Adorno aphoristically put it: "In the end, hope, which eludes reality by negating it, is the sole shape in which the truth appears" (*Minima Moralia*, § 61). Furthermore, on the example of Spinoza we will show why insisting on *possibility* precisely in its negative, apparently disheartening form, is necessary, and Hegel's old reproach to Spinoza, that he lacks ontological negativity, will allow us to understand the crucial importance of the limit of Spinoza's philosophy, clearly discernible in the theoretical stance he took against the inclusion of women in political life. Derrida's

writing on faith and knowledge, *messianicity without messianism* and *democracy to come* will serve to round up our considerations.

Our aim will be to explain why the philosophical considerations we will discuss in the paper are far from simply being useless, oversensitive ruminations, or even worse, hindering for an appropriate theorisation of progressive politics due to their complexity. In fact, the opposite is the case; it is precisely the complexity of those ideas why ongoing emancipatory struggles (such as the *MeToo* movement) are in dire need of them and the precision they can bring.

Luka Bogdanić
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu]

Subverzivno nasljeđe '68 i utopijska dimenzija antropologije (Marcuse i Pasolini)

Sažetak

Kako Marcuseova tako i Pasolinjeva analiza suvremenog potrošačkog društva počiva na marksističkoj antropološkoj postavci da je određeni način proizvodnje robe uvijek i određeni način proizvodnje čovječanstva samog. Stavovi Marcusea i Pasolinija bitno su označili godine koje su prethodile i koje su netom slijedile 1968. Oba autora na vrlo sličan način registriraju antropološku mutaciju koja je nastala s potrošačkim društvom i koja ima za posljedicu nestajanje tradicionalnog subverzivnog i kritičkog subjekta. Namjera izlaganja je prikazati kritiku potrošačkog društva Marcusea i Pasolinija posvećujući osobitu pažnju na antropološke aspekte. Antropologija je u Marcusea i Pasolinija, s jedne strane, pretpostavka i kompas društvene kritike, a s druge *seksan* koji omogućuje mjerenje udaljenost od utopijske dimenzije nužne za ukidanje postojećih društvenih odnosa.

The Subversive Legacy of '68 and the Utopian Dimension of Anthropology (Marcuse and Pasolini)

Abstract

Both Marcuse and Pasolini's analysis of modern consumer society is based on a Marxist anthropological assumption that a certain mode of commodity production is also a mode of production of humanity itself. Marcuse and Pasolini's positions were an important influence in the years that preceded and immediately followed 1968. Both authors registered, in a very similar way, the anthropological mutation that emerged with mass consumer society and which caused the vanishing of the traditional subversive and critical subject. The aim of this paper is to elaborate their criticism of consumer society, paying special attention to the anthropological aspects of their analysis. On the one hand, anthropology is both in Marcuse and in Pasolini the precondition and the compass of social criticism and, on the other, the sextant that allows measurement of the distance from the utopian dimension necessary for the abolition of existing social relations.

Srđan Damnjanović
[Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad]

Maj '68 u svetlu Lacanove dijalektike perverznog: drama ponavljanja ili događaj redefinisanja?

Sažetak

U tekstu nastojimo ispitati u kojoj meri se događaji vezani za '68. javljaju kao drama ponavljanja, a koliko ih možemo posmatrati kao prizor redefinisanja savremenih okolnosti. Ne pretendujući na razrešenje dileme, analiziramo dokumentaristički pristup studentskoj pobuni 1968. (Nebojša Popov) te literarni ili "dramski" (Živojin Pavlović), i to na podlozi dveju pomirljivih paradigmi. Prva je izvedena iz razrade Kantovog *pozorišnog* modela eksplikacije uz pomoć igrača i posmatrača (*Spor među fakultetima*), shodno drevnijoj slici sveta kao svečanog sabora u kome učestvuju takmičari, trgovci i posmatrači (*Diog. Laert. VIII. 8*). Kant formuliše prividno antiistorijsku hipotezu, šta možemo znati ako su nestali svi pisani dokumenti, ako je preostao samo metafizički roman. Naša hipoteza je sledeća: isključivanje dokumentarnog teksta u skladu sa analizom svrhovitosti vodi formiranju istorijske dijalektike koja omogućava, a ne blokira dokumentaristički pristup. Druga paradigma sastoji se u Lacanovom dijalektičkom shvatanju perverzije kao konstitutivne strukture subjektivnosti. Prema Lacanu, sado-mazohistička perverzija, u kojoj mazohist aranžira ceo odnos u kojem su žrtva i počinitelj sretno združeni, postaje paradigma aktuelne političnosti. Provedba normalizacije pobune pripada redu angažovanih posmatrača koji menjaju gospodarske označitelje od maoističkih do nacionalističkih i masonskih, a učesnici u grotlu događaju traže od gospodara ispunjenje njihove želje. Politička perverzija seže sve do preokretanja ideala socijalne jednakosti u fetiš tržišta i parlamentarne demokratije, uz favorizovanje ideologema državnosti, dospevajući, kako je to formulisao Karel Kosík, do zagrljaja "ratničkog i trgovačkog duha". Snaga prošlosti, kao drama ponavljanja, sadržana je, kako to vidi Kosík, upravo u konceptu koji smo nazvali dijalektikom perverznog. No, kritika 1968. kao kritika studentske potrage za novim gospodarem koja vodi normalizirajućem "maršu kroz institucije", zadobija i jedan znatno afirmativniji horizont. Dok istoričari prikupljaju dokumentaciju kako bi iz nje rekonstruisali šta je maj '68. *zapravo bio*, filozofsko promišljanje trebalo bi da se bavi pitanjem šta određeni događaj *jeste* s obzirom na svoj potencijal u budućnosti.

May 1968 in the Light of Lacan's Dialectics of the Perverse: A Drama of Repetition or an Instance of Redefining?

Abstract

The paper is an attempt at determining to what extent the events of May 1968 can be explained as instances of a drama of repetition and to what extent they can be considered as a scene of redefinition of contemporary circumstances. Without any intention of solving the dilemma, the paper analyzes documentary (Nebojša Popov) and literary or "dramatic" (Živojin Pavlović) approaches to 1968 student protests in the context of two quite conciliatory paradigms. The first one is based on an interpretation of Kant's theatrical model of explication involving actors and viewers (*Streit der Fakultäten*), but in terms of an ancient picture of the world as Olympic games attended by competitors, tradesmen and viewers (*Diog. Laert. VIII. 8*). Our hypothesis is that the omission of documentary texts leads to the creation of a historical dialectics which

enables a documentary approach, rather than blocking it. This might be the reason why Kant formulates his allegedly anti-historical hypothesis: what can be learned if all written documents have disappeared, if we are only left with the metaphysical novel?

The second paradigm draws on Lacan's interpretation of perversion as a constitutive structure of subjectivity. According to Lacan, a sadist is manipulated by a masochist who actually arranges the whole scene: the oppressor and the victim are happily joined together within a scenario they share. The task to normalize the rebellion is given to the engaged viewers (tradesmen-dealers) who change master-signifiers from Maoist to nationalistic and masonic, while the participants in the event want the master to satisfy their desire. Political perversion goes even further, all the way to turning the ideals of social equality into a fetish of the market and parliamentary democracy, favoring the ideologemes of statehood, and finally ending, as Karel Kosík put it, in an "embrace of the combative and mercantile spirit". Sodomasochistic perversion, at the same time, becomes a paradigm of contemporary politics. According to Karel Kosík, the power of the past, in the form of a drama of repetition, is contained in the very concept that we named the dialectics of the perverse.

However, the critique of 1968, as a critique of students' quest for a new master leading to a normalizing "march through the institutions", opens up another, much more affirmative horizon. While the historians gather documents in order to reconstruct what May 1968 really was, philosophical insight should tackle the question of what the particular event *is*, with respect to its potential for the future.

Nebojša Jovanović
[Akademija scenskih umjetnosti, Sarajevo]

Od filmskog realizma do fantazmagorijskih svjetova: slučaj Živojina Pavlovića/

Sažetak

Prilog teorijski problematizira neke aspekte rodni politika Živojina Pavlovića. Iako su seks i rod među njegovim privilegiranim temama i motivima, opsežna i detaljna čitanja koja bi se fokusirala na njih generalno su bila usputna i sporadična. Razloge za to nalazimo kako u općem manjku teorijskog interesa za Pavlovića (u usporedbi s drugim autorim novog jugoslavenskog filma, poput Makavejeva i Žilnika), tako i u skepsi i odijumu spram feminističkih i rodni teorija u postjugoslavenskim filmološkim krugovima. Prilog se fokusira na Pavlovićev pokušaj da uobliči svojevrsnu fantazmagoričnu antropozofiju, utemeljenu na dihotomiji dvaju tipova "civilizacija": "civilizacije nužnosti" *versus* "civilizacija zadovoljstva". Iako ova dihotomija ima brojne aspekte (društvene, kulturne, religijske i sl.), među primarnim je svakako ona rodna: civilizacije nužnosti su ženske civilizacije, a civilizacije zadovoljstva muške. Ta, na prvi pogled jasna dihotomija postaje složenija kako Pavlović opisuje žene u "muškim civilizacijama" i muškarce u "ženskim". Na to se nadovezuju i njegova razmatranja onoga što vidi kao "smisao" i "prirodu" spolova, kao i status erotskog života općenito. Prilogom ću mapirati ono što vidim kao glavne Pavlovićeve naglaske na ove teme te zagovarati tezu da umjesto da u njima vidimo cjelovit, zaokružen sistem, Pavlovićeve teze trebamo čitati kroz njihove interne antagonizme, tj. kroz protuslovlja koja im (simptomatično) ne dozvoljavaju da se zaokruže u jednu nedvosmisleni rodnu politiku.

From Realist Cinema to Phantasmagorical Universes: The Case of Živojin Pavlović

Abstract

This contribution problematizes some aspects of Živojin Pavlović's gender politics. Although sex and gender figure prominently among his privileged topics and motifs, there is a telling dearth of extensive and nuanced readings that would tackle them in his work. The reasons for that can be found in a general lack of scholarly interest for Pavlović (in comparison with some other auteurs of the "new Yugoslav cinema", such as Makavejev and Žilnik), as well as in the sceptical stance and odium towards feminist and gender theory in the post-Yugoslav film/cinema scholarship. The contribution will focus on Pavlović's attempt to create a phantasmagorical anthroposophy of sorts, based on the dichotomy between two types of "civilizations": the "civilisation of necessity" versus the "civilization of pleasure". Despite the many various aspects of this dichotomy (societal, cultural, religious etc.), it is first and foremost thoroughly gendered: the civilizations of necessity are inherently feminine, whereas the civilizations of pleasure are masculine. Clear-cut at first sight, the dichotomy becomes more complex with Pavlović's description of women in "male civilizations" and vice versa. Things get even more complicated with his thoughts on the "meaning" and "nature" of the sexes, and of erotic life in general. The paper maps out what I see as Pavlović's main emphases in these matters. I argue that instead of trying to find in his theses a whole, articulated system, we should read them in terms of their inner antagonisms, i.e. through the (symptomatic) contradictions that prevent Pavlović from creating a systematic, coherent gender politics.

Goran Pavlić

[Akademija dramskih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu]

Od praktičkog do obrazovnog obrata: o proturječjima emancipatorske metodologije u izvedbenim studijima

Sažetak

Od 1960-ih i tzv. praktičkog obrata u umjetničkom istraživanju razvija se specifični istraživački model *prakse-kao-istraživanja* i u domeni izvedbenih studija koji se suprotstavlja klasičnom, "objektivističkom" pristupu tradicionalne teatrologije. Umjesto tretiranja izvedbenih umjetnosti kao djelatnosti koje rezultiraju dovršenim, zaokruženim umjetničkim djelima, koja se onda validiraju protokolima akademskih disciplina, praktički je obrat stavio naglasak na procesualnost, a ne na fiksiranost, aktivno sudjelovanje, a ne objektivnu distanciranost, autorefleksivnost, a ne samosvijest (Kershaw, 2011). Time je epistemološki legitimitet proširen s instance znanstvenice i na nove subjekte u polju – izvedbene umjetnice, bez nužnih akademskih prerogativa. U posljednjih dvadesetak godina u umjetničkom je polju zamjetan tzv. obrazovni obrat, koji donekle baštini konceptualne i metodološke pretpostavke praktičkog, međutim u nekim suštinskim konzekvencama predstavlja i radikalni odmak od njih. U kojoj su mjeri transformacije akademskog polja u okviru pitanje "od praktičkog do obrazovnog obrata" demokratizirale pristup umjetnosti te restrukturirale samorazumijevanje dionika tog polja, pokušat ću izložiti polazeći od Rancièreove kritike Althussera i njegove teorije ideologije. Ako je u krajnjoj konzekvenci, kako tvrdi Rancière, čvrsta distinkcija znanosti i ideologije samo ojačala reakcionarnu politiku

establishmenta, je li moguće analogno iznevjerenje emancipacijskih potencijala praktičkog obrata danas detektirati u obrazovnom obratu?

From Practical to Educational Turn: Some Notes on the Contradictions of Emancipatory Methodology in Performance Studies

Abstract

Since the 1960s and the practical turn in art research, a particular research model has emerged within the field of performance studies: practice-as-research. Its distinctive trait is a departure from the traditional, "objectivist" approach pursued by mainstream theatre studies. Instead of treating performing arts as activities that result in finalized, coherent artworks eventually evaluated and verified through protocols of established academic disciplines, the practical turn stressed the procedural aspects, and not the fixed nature of artworks, active participation, and not objective distance, self-reflexivity, and not self-consciousness (Kershaw, 2011). Thus epistemological legitimacy was granted not only to scholars, but also to new subjects in the field: performing artists, not necessarily academically trained. In the last 20 years a new turn is emerging in the field of art: the educational turn. It inherits some of the conceptual and methodological premises of the practical turn, yet departs significantly in some of its substantial outcomes.

Have the transformations of the academic field along the trajectory from the practical to the educational turn democratized, i.e. broadened, the entry to the field of art, and reshaped the self-understanding of artists and art theorists? I will try to answer these questions starting from Rancière's critique of Althusser's theory of ideology. If, as Rancière claims, the strict distinction between science and ideology only corroborated the reactionary stance of the establishment, is it possible to detect by analogy the educational turn's betrayal of the practical turn's emancipatory potentials?

Hana Samaržija

[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Prema uistinu socijalnoj epistemologiji

Sažetak

Predmet interesa tradicionalne analitičke epistemologije bio je asocijalno biće virtualno neograničenih racionalnih kapaciteta, izvježbanog logičkog aparata i potpune imunosti na upliv predrasuda i kognitivnih heuristika, koji je svoja vjerovanja stjecao, izvodio, revidirao i odbacivao u potpunom društvenom vakuumu. Dok su analitički filozofi biti zaokupljeni normiranjem središnjih epistemoloških pojmova znanja i istine ili osmišljanjem idealnih modela racionalnosti, kontinentalne su tekovine post-strukturalizma i kulturalnih studija na razmatranje društvenih intelektualnih praksi prionule s jasnim revizionističkim nabojem. Poričući postojanje objektivne istine neovisne o društvenim dinamikama moći i odbacujući temeljne pretpostavke analitičke epistemologije, ovi su projekti generirali naizgled nepremostiv jaz između post-modernističkih rasprava o znanju i anglosaksonske epistemologije. Ovaj je animozitet neopravdano stigmatizirao mnoga važna filozofska pitanja. Je li znanstveni progres doista toliko iscrpno objašnjiv unutarnjom strukturom znanosti da smijemo zanemariti upliv okolnih sociopolitičkih kretanja? Jesu li karijerističke sklonosti i pogrešivost

pojedinačnih znanstvenika prijetnja statusu znanosti kao osobito pouzdanog epistemičkog izvora? Prijeđemo li na domenu politike, postavlja se i pitanje možemo li nužno ideološki obojene političke odluke doista evaluirati kao istinite ili njihovu ispravnost valja određivati isključivo u skladu s kakvim drugim, ne-epistemičkim kriterijima.

Socijalnu epistemologiju, stoga, možemo situirati unutar opsežnijeg projekta širenja epistemološke tematike uslijed kulturnih i teorijskih obrata druge polovice dvadesetog stoljeća. U ovom ću radu nastojati ponuditi unificiranu inačicu (i) veritističke socijalne epistemologije Alvina Goldmana i (ii) analiza znanstvene prakse edinburškog strogog programa te, konačno, pokušati istaknuti važnost njihove usuglašene primjene u mladoj epistemološkoj grani političke epistemologije. Ukratko prikazano, vidjet ćemo zašto odgovorno bavljenje epistemičkim aspektima znanosti i političkog odlučivanja zahtijeva pažljivu kombinaciju težnje istini s jedne strane i stvarnosnog odnosa spram objektivnih ograničenja ljudskih intelektualnih praksi s druge. U zaključku ću se pokušati založiti za primjenjivu i angažiranu socijalnu epistemologiju koja se ne libi sagledati manjkavosti postojećih političkih modela deliberacije, donošenja odluka i institucijske organizacije, te koja epistemičke ideale istine i opravdanosti neće podrediti političkima usprkos posljedicama takve žrtve na intelektualni život društva.

Towards a Truly Social Epistemology

Abstract

Analytic epistemology has traditionally envisioned its subjects as asocial beings whose virtually unlimited rational capacities and rigorous logical skills were almost entirely impervious to the influx of prejudice and cognitive heuristics – as agents who formed, derived, revised and rejected their beliefs in something akin to a social vacuum. While analytic philosophers were busy defining the central epistemological concepts of knowledge and truth, or constructing ideal models of rationality, continental philosophical currents such as post-structuralism assessed social intellectual practices with explicitly revisionist intentions. Having denied the existence of an objective truth independent of social power relations and rejecting the basic presupposition of analytic epistemology as previously construed, these projects generated a seemingly insurmountable gap between postmodern discussions about knowledge and traditional epistemology. This antagonism has defamed several important philosophical topics. We might wonder, for example, whether the common assumption that scientific progress can be explained by the internal structure of scientific research is sound enough to justify indifference towards the possible incursion of socio-political forces. Do the careerism, partiality and fallibility of individual scientists pose a threat to the status of science as a particularly reliable epistemic source? Moving on to the field of politics, we might inquire whether inevitably ideological political decisions should really be evaluated in terms of truth, or whether their desirability ought to be assessed in line with some alternative, non-epistemic criteria.

Social epistemology can thus be situated within a more comprehensive project of expanding the field of epistemological topics in the light of broader cultural shifts that took place during the second half of the twentieth century. I will attempt to outline a unified model of (i) Alvin Goldman's veritistic social epistemology and (ii) the critical approach to scientific practice found in Barnes and Bloor's strong programme so as to propose a methodological framework best suited to the new epistemological branch of political epistemology. In simpler terms, we will see why a responsible approach to the

epistemic features of science and politics requires both an unambiguous normative framework and a realist attitude towards the objective limitations of social intellectual practices. I will conclude by arguing for an applicable and engaged social epistemology that rigorously assesses existing models of political deliberation, decision-making and institutional organization without uncritically sacrificing the epistemic ideals of truth and justification to political desiderata.

Mislav Žitko

[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Nakon *Praxisa*: mapiranje rascjepâ u polju filozofije

Sažetak

Uzimajući 1968. godinu kao prvi javno artikulirani moment unutrašnjeg preispitivanja socijalističkog poretka u Jugoslaviji, pokušat ćemo izložiti načine na koje je intelektualno polje reflektiralo i reproduciralo politička čvorišta i nedoumice s posebnim naglaskom na filozofiju kao disciplinu. Razdoblje nakon 1968., a osobito nakon 1971., obilježeno je preispitivanjem institucionaliziranog diskursa, što se tokom vremena pretvorilo u sasvim očit kolektivni fenomen koji ćemo nazvati “zamor marksizmom”. Taj se fenomen, s obzirom na heterogenost intelektualnog polja, pojavljivao u različitim inačicama, od nacionalističke kritike s desnog dijela političkog spektra do radikalne kritike lijevih grupa. U ovom radu, primarno usmjerenom na polje filozofije, posvetit ćemo se fenomenu “zamora marksizom”, analizirajući поближе one interpretacije koje će zadobiti svoj puni politički izraz u razdoblju tranzicije. U tom će nas pogledu zanimati opozivi marksizma iz nominalno marksističke pozicije, dakle opozivi iznutra, te kritike marksizma kao vladajuće ideologije, što će u razdoblju postsocijalizma postati ključnom komponentom ideologema takozvane hrvatske filozofije. Shodno tome, analiza nasljeđa '68. pokazuje se kao način da se razumije relativno neistraženi odsječak intelektualne povijesti smješten između zenita praxis filozofije i uspona nacionalizma.

After *Praxis*: Mapping the Fissures in the Field of Philosophy

Abstract

Taking 1968 as the moment of the first publicly articulated internal examination of the socialist order in Yugoslavia, we will try to bring to light the mechanisms and procedures through which the intellectual field, with a special emphasis on philosophy as a discipline, reflected and reproduced political niches and doubts. The period after 1968, and especially after 1971, was marked by a re-examination of institutionalized discourse, which over time turned into a conspicuous collective phenomenon that we shall name “*Marxism fatigue*”. This phenomenon, given the heterogeneity of the intellectual field, appeared in various versions, from nationalist criticism on the right side of the political spectrum to the radical critique by leftist groups. Focusing primarily on the field of philosophy, we will devote our attention to the phenomenon of “*Marxism fatigue*”, analyzing more closely those interpretations that will gain their full political expression in the period of transition. Consequently, we will be concerned with the retreat from Marxism articulated from within Marxian theory and with the criticism of Marxism as a ruling ideology, which would in the period of post-socialism become a key component of a new ideological form — the so-called Croatian philosophy.

Consequently, the analysis of the legacy of '68 should be taken as a way to understand the relatively under-theorized part of intellectual history located between the zenith of the *Praxis* school and the rise of nationalism.

Borislav Mikulić
[Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za filozofiju]

Sukob oko 'ljudskog' i prevrati anti-humanizma

Sažetak

Rad ispituje novije rasprave u humanistici pod zajedničkim nazivom 'posthumanizam' koje nastavljaju tzv. humanističku kontroverzu od 60-ih godina 20. stoljeća, a danas poprimaju nove konotacije i smjerove kako u humanistici i umjetnosti tako i znanosti i tehnologiji. S posthumanističkog gledišta, humanizam se dominantno shvaća kao normativni obrazac mišljenja i osjećanja u zapadnoj tradiciji, nastao iz antičke antropocentričke ideje o čovjeku kao racionalnom biću i 'mjeri svih stvari'. Taj se obrazac historijski uobličio navodno tek u renesansnom idealu univerzalnog čovjeka (*homo universalis*), kako je prikazan u glasovitom Da Vincijevu crtežu "Vitruvijevog čovjeka", da bi ostvario dominaciju u racionalizmu i prosvjetiteljstvu 17. i 18. stoljeća. Čim je uspostavljen, humanizam se pokazao kao idolatrija subjekta, koncipiranog kao samoizvjesnog, racionalnog i suverenog agenta povijesti, vladara fizičke prirode izvan sebe i svoje unutrašnje psihičke prirode.

Premda takvo očigledno reduktivističko razumijevanje humanizma današnjoj humanistici pokušava održati i pozitivne, a ne samo negativne perspektive mišljenja, osobito kad je riječ o kritičkom distanciranju od asubjektivizma u znanosti i tehnologiji (npr. R. Braidotti, P. Gilroy, L. Simpson i dr.), ono nasljeđuje probleme radikalne kritike prosvjetiteljstva od romantike i Nietzschea i kasnije razvijene u različitim strujama filozofije nakon II. svjetskog rata, kod Heideggera, Sartrea, Adorna, Althussera, Levi-Straussa, ranog Foucaulta, Deleuzea, Irigaray i drugih postmodernih filozofa i filozofkinja. No, bez obzira na kritičko preuzimanje antihumanističkog nasljeđa 20. stoljeća, suvremeni se posthumanizam ne čini manje reduktivan i upitan u svojim pretpostavkama od svoga antihumanističkog prethodnika.

Rad će ukazati ne neke kritične točke. Prvo, umjesto da ponudi obuhvatno objašnjenje načina na koji se stari antropocentrizam promijenio u moderni humanizam, posthumanisti to pitanje većinom zanemaruju ili smatraju samoobjašnjivim, uslijed čega ne previđaju samo intelektualno i kulturno značenje antropocentrizma i humanizma nego intrinzično antihumanistički (metafizički i teološki) karakter cijele tradicije koju nazivaju humanizmom. Drugo, posthumanistička kritika humanizma u humanistici ne odbacuje humanizam samo zbog njegova prisvajanja ekskluzivne racionalnosti i univerzalnosti nego, štoviše, i sama shvaća ljudsku univerzalnost kao utemeljenu na racionalnoj moći i istovjetnu s njome. U pokušaju odgovora na takav oblik redukcionizma, rad će ukazati na druge izvore za kritiku racionalizma, poput moći za proizvodnju razlike, koja je genetički i sistematski preduvjet racionalnosti, autoreferencije i identiteta i teorijski prikladnija za složeniju, ne-reduktivnu konceptualnu osnovu 'humanizma'. Iako su temeljniji od same racionalnosti, oni su uglavnom odbačeni kako u današnjem posthumanističkom antihumanizmu tako i njegovoj kritici.

The Quarrel about the Human and the Vicissitudes of Anti-Humanism

Abstract

The paper examines some recent discussions in the humanities that appear under the label of post-humanism and which extend the 'humanist controversy' from the 1960's, assuming new connotations and directions both in the arts and humanities and in sciences and technology. From a post-humanist point of view, humanism is predominantly conceived as the normative pattern of thought and feeling in the Western tradition that stems from the classical anthropocentric notion of man as a rational being and measure of all things. Historically, this pattern allegedly emerged fully only with the Renaissance figure of *homo universalis*, as exemplified by the renowned 'Vitruvian Man' by Leonardo da Vinci, and attained dominance in the 17th and 18th century period of rationalism and Enlightenment. Once established, humanism revealed itself as an idolatry of the subject, conceived as agent of history, as the self-certain, rational, and sovereign ruler of both the physical nature without and the inner psychic nature within itself.

Although such a post-humanist understanding of humanism in today's humanistics also tries to develop positive and not only negative perspectives on humanism, especially when it comes to criticism of subjectless post-humanism in science and technology (e.g. R. Braidotti, P. Gilroy, L. Simpson and others), post-humanism clearly inherits problems from the radical critique of Enlightenment which were given shape by romanticists and Nietzsche and developed after WWII in different currents of philosophy, as for instance in Heidegger, Adorno, Levi-Strauss, Althusser, Foucault, Deleuze, Irigaray and other postmodern philosophers, both male and female. Their critical appropriation of anti-humanist philosophies notwithstanding, post-humanism appears no less reductive and question-begging than its predecessor.

The paper will, in a historical and systematic perspective, draw attention to some crucial issues with this. Firstly, instead of offering a comprehensive account of how classical anthropocentrism morphed into modern humanism, most post-humanists neglect this shift or consider it as self-explanatory. As a consequence, they fail to recognize not only the intellectual and cultural relevance of anthropocentrism and humanism but also the inherently anti-humanistic (metaphysical and theological) nature of the whole tradition *they call* humanism. Secondly, the post-humanist critique rejects humanism not only for its claim to exclusive rationality and universality of man but, moreover, itself understands human universality only as based on, and identical with, rational capacity. As an answer to this kind of reductionism, the paper will draw attention to other resources for the critique of rationalism, such as the capacity for the production of difference, which is a genetic and logical precondition of rationality, self-reference, and identity and theoretically more appropriate for providing a non-reductive conceptual foundation of 'humanism'. Although more fundamental than rationality itself, they are largely dismissed both in today's post-humanist antihumanism and in its critique.